

„Nigdy więcej wojny!”

Współczesne Społeczeństwo Polskie wobec Przeszłości

Waldemar Czachur
Peter Oliver Loew

„Nigdy więcej wojny!”

1 września w kulturze pamięci
Polski i Niemiec w latach 1945-1989

Wydawnictwo Naukowe Scholar
Warszawa 2022

Seria: Współczesne Społeczeństwo Polskie wobec Przeszości, tom 14

Redaktor naukowy serii: prof. dr hab. Andrzej Szpociński

Recenzenci:

prof. dr hab. Klaus Ziemer

dr Filip Gańczak

Tłumaczenie rozdziałów powstałych w języku niemieckim: Jacek Dąbrowski

Redakcja i korekta: dr Anna Matysiak

Projekt okładki: Marta Kurczewska

Na okładce wykorzystano plakat Henryka Kuzianika „Nigdy więcej – 1939”,
1969 © Robert Kuzianik

Copyright © 2022 by Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa

Copyright © 2022 by Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa

Copyright © 2022 by Deutsches Polen Institut, Darmstadt

Książka powstała w ramach projektu „Aktorzy, obszary, sposoby – komunikacja polsko-niemiecka: ze sobą i o sobie”, który Instytut Spraw Publicznych i Niemiecki Instytut Spraw Polskich (Deutsches Polen-Institut) realizują dzięki wsparciu Polsko-Niemieckiej Fundacji na rzecz Nauki.

**INSTYTUT SPRAW
PUBLICZNYCH**

**DEUTSCHES
POLEN
INSTITUT**

DEUTSCH | POLSKO
POLNISCHE | NIEMIECKA
WISSENSCHAFTS | FUNDACJA
STIFTUNG | NA RZECZ NAUKI

ISBN 978-83-66849-80-8

e-ISBN 978-83-66849-88-4

doi 10.7366/9788366849884

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.

ul. Oboźna 1, 00-340 Warszawa

tel. 22 692 41 18; 22 826 59 21; 22 828 93 91

dział handlowy: jak wyżej, w. 108

e-mail: info@scholar.com.pl

www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar (*Jerzy Łazarzski*)

Wydrukowano w Polsce

Spis treści

Wprowadzenie	9
Medialny obraz przeszłości	12
Pamięć zbiorowa i polityka historyczna	14
„Nigdy więcej wojny”	21

Część I

Upamiętnianie 1 września w Polsce i w Niemczech w latach 1945–1988

Pamięć ofiar, zwycięzców i bohaterów: 1 września w PRL w latach 1945–1988.	27
Pamięć o Wrześniu na usługach partii: legitymizowanie władzy	27
Lata 1945–1956: konsolidacja doświadczeń, instytucjonalizacja pamięci i legitymizacja polityki	33
Lata 1957–1969: Ujednolicanie praktyk i poszerzanie treści pamięci	49
Lata 70. – schematyzacja pamięci, instrumentalizacja i edukacja	81
Lata 80. – w poszukiwaniu nowych znaczeń i funkcji	97
1 września i walka o pokój: obchody w NRD w latach 1945–1988	118
Pierwsze rocznice: od 1945 do 1948 roku	120
Rok 1949 – pierwsza kulminacja obchodów rocznicy 1 września	122
Lata 50. – malejące znaczenie Polski w obchodach rocznicowych	131
Lata 60. – wielka polityka i walka z „zachodnioniemieckim imperializmem”	140
Lata 70. – uroczystości przy „granicy pokoju”	148
Lata 80. – pod znakiem ruchu pokojowego	156
Wypieranie i upamiętnianie 1 września: pamięć w RFN w latach 1945–1988.	163
Skromne obchody i pierwsze kierunki kształtowania pamięci: lata 1949–1959.	164
1 września i ruch pokojowy: „Dzień Antywojenny” bez Polski (lata 1957–1968)	173

Propozycje rozmów i przemówienia: 1 września jako motor zbliżenia politycznego (lata 1960–1969)	177
Pamięć w konflikcie: lata 70. i czterdziesta rocznica	188
Lata 1980–1988: walka o pokój bez Polski	201

Część II

1989 – rok pamięci i rok przemian

Kontekst polityczny w Polsce, NRD i RFN	209
Obchody 50. rocznicy wybuchu II wojny światowej w Polsce: uroczyście i międzynarodowo	214
Przygotowania i oczekiwania	214
Zmiany w treści pamięci	216
Uroczystości rocznicowe w Warszawie	218
„W całym kraju odbyły się podniosłe uroczystości”	223
Westerplatte – uroczystości państwowe i patriotyczno-religijne	226
Kościół rzymskokatolicki a pamięć o Wrześniu	231
Obchody w RFN i NRD w polskich mediach	236
Pamięć o Wrześniu w rękach Polaków	239
50. rocznica wybuchu wojny w NRD: o szablonach, Polsce i sloganach . . .	243
Preludium	243
Centralne obchody	247
Delegacja NRD w Polsce	253
Pytania i frazesy: wywiad Adama Krzemińskiego z Erichem Honeckerem	254
Gesty i goście: legitymizacja na prowincji	255
Głosy wspólnot religijnych	264
Prasa NRD relacjonuje, jak Polska czci pamięć ofiar wojny i jak informuje o NRD...	266
„Niepoprawni”. Republika Federalna Niemiec pod lupą	267
Opozycja i zawłaszczony dzień pamięci	268
Epilog po dziesięciu dniach	269
Podsumowanie na koniec istnienia państwa	271
Rok 1989: pamięć o 1 września w RFN i gra z granicami	272
Przygotowania i list prezydenta	272
Zapowiedzi wydarzeń i ich tło w mediach	276
Przesłanie i debata: akty symboliczne na szczęblu federalnym	280

Dzwony, wieńce i protesty: akty symboliczne o charakterze regionalnym	288
Inni aktorzy polityki pamięci: stowarzyszenia i związki zawodowe	295
„Noc kultury” we Frankfurcie: między przestrogą a potpourri	298
Sztuka, muzyka, literatura	301
Wystawy historyczne	303
Nauka i edukacja	304
Kościół i wspólnoty religijne	307
Niemcy w Polsce, relacje z Polski	308
Podsumowanie	309
Pierwsze próby polsko-niemieckiego dialogu pamięci	311
Polityka i młodzież z Polski i Niemiec w Palmirach	311
„O wolność, sprawiedliwość i pokój w Europie” – katolicy z Polski i RFN o II wojnie światowej	315
Na szczeblu lokalnym	316
Na zakończenie: co było, co jest, co będzie	323
1 września: stymulator kultury pamięci	323
Rola miejsc i rytuałów	326
Rola aktorów	327
Rola mediów	328
„Nigdy więcej wojny”	330
Perspektywy: pamięć o Wrześniu i dialog polsko-niemiecki po 1989 roku	331
Postscriptum po 24 lutego 2022: „Nigdy więcej wojny?”	334
Bibliografia	337
Wykaz ilustracji	353
Wykaz skrótów	360
Indeks osób	363
Indeks nazw geograficznych	371